

XO‘JANDDA NAVOIYSHUNOSLIK TARAQQIYOTI

Baxtiyor Fayzulloyev

*akademik Bobojon G‘afurov nomidagi Xo‘jand DUdotsenti
filologiya fanlari nomzodi (Tojikiston)*

Annotatsiya: maqolada Alisher Navoiy ijodining o‘rganilishi, navoiyshunoslikning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari hamda “Mahbub ul-qulub” asarining leksik-stilistik va badiiy xususiyatlari tahlil etilgan. Shuningdek, H. Mamadovning Navoiy badiiy nasri tadqiqiga qo‘shgan ilmiy hissasi va asarda qo‘llangan badiiy san’atlarning lingvopoetik xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: navoiyshunoslik, badiiy nasr, leksik-stilistik xususiyatlar, lingvopoetika, badiiy san’atlar.

Amir Alisher Navoiy ijodini o‘rganish shoirning tirlik vaqtidayoq boshlangan edi. Bu an’anani uning zamondoshlari - tojik mumtoz olimlari va shoirlari boshlab bergan edilar. Bu faoliyatni ilk boshlovchisi Mavlono Abdurahmon Jomiy (1441 – 1492) bo‘lib, u o‘z asarlarida birinchi marta shogirdi Navoiyning ko‘plab isoniy fazilatlari bilan birga she’riyat dunyosiga ham munosib baho berganligiga guvoh bo‘lamiz. Buni “Bahoriston” asarida berilgan quyidagi e’tirofidan ham kuzatish mumkin: “...ta’bining balandligi tufayli va iste’dodining kengligi jihatidan u (Navoiy – F.B.) she’riyatning har ikki sohasida – turkiyda ham, forsiyda ham ajoyib mo‘‘jizala yarata oldi... “ [1;88-89].

Hirot adabiy muhitining faol vakillaridan yana biri tojik shoiri va tazkiranavisi Davlatshoh Samarqandiy (1438-1494) “Tazkirat ush-shuaro” (“Shoirlar tazkirasi”) asarida ham Alisher Navoiy haqida qimmatli ma’lumotlarni yozib qoldirgan. Shuningdek, o‘sha davrning peshqadam muarrixlaridan Mirxond (1433 – 1498) hamda Xondamir (1475–1553) larning Navoiy haqidagi ma’lumotlari bizgacha yetib kelgan bo‘lib, ular har bir davr o‘quvchisi uchun muhim manba sifatida xizmat qilib kelmoqda.

Bu an’anani Navoiyning kichik zamondoshlari hamda shogirdlari Abdulloh

Hotifiy (1453- 1520), Kamoliddin Binoiy (1453- 1512), Zayniddin Vosifiy (1483 - 1556) lar davom ettirganlar. Ular ham Navoiy shaxsiyati hamda ijodiga doir diqqatga arzigulik ma'lumotlarni o'z asarlarida yozib qoldirishgan.

Zayniddin Vosifiyning nasriy yo'lida bitilgan "Badoye' ul vaqoye'" asarida Navoiyning faoliyati yanada kengroq rejada yoritilganligi bilan ajralib turadi. Unda o'z xulq atvori bilan yomonlikni odatga aylantirgan Navoiyning zamondoshlari Majiddin va Amir Jahongirlarning Alisher Navoiyga doimiy ravishda o'tkazgan zug'umi hamda yomonliklariga nisbatan mutafakkir shoir faqat yaxshilik bilan javob qaytara olgani aniq misollar asosida yozilgan bo'lib, bugungi kunga qadar yetib kelgan.

Shuningdek, Navoiy umrining oxirgi yillarida yozgan "Mahbub ul-qulub" asarining muqaddimasida chuqur xo'rsinish hamda iztirob bilan shunday yozgan edi: "Men qo'lim kaltalik payti ko'p xorlik va notovonliklarni ko'rdim. Hayotning turli sinovlariga duch keldim, goh pastkash lainlar meni xo'rladilar, goh razillar kamsittilar. Har ko'chayu kuyga kirdim, turli el va toifalarga qo'shildim, yaxshilarning yaxshiliklaridan bahramand bo'ldim, yomonlarning fitnalaridan qalbim jarohatlandi, pastkashlarning qiliqlaridan ko'nglim yaralandi. Taqdir kulib boqqanda amir va hokim ham bo'ldim. Unda adolat bilan ish ko'rdim, ta'zim va saxovatni kanda qilmadim, qo'limdan kelgancha yaxshilik qildim..." [4;107-108].

Navoiyga hurmati baland bo'lgan tojik shoiri va tazkiranavisi Hasanxoja Nisoriy (1516-1597) o'zining "Muzakkiri ahhob" ("Do'stlar yodnomasi") asarida hamda tarixchi Muhammad Haydar mirzo (1499-1551) ning "Ta'rixi Rashidiy" kitobida ham Navoiy haqida qimmatli fikrlar berilganki, bu ma'lumotlar mutafakkir shoir shaxsi va ijodiga yuksak ehtiromning ifodasi deya izohlash o'rinlidir.

Sho'ro davrida ham Tojikiston Respublikasida Navoiy merosini o'rganishga alohida e'tibor qaratilganini kuzatish mumkin. Xususan, XX asrning 20 chi yillaridan boshlab bu borada dastlabki qadamlar qo'yilgan edi. Bu ishni birinchi bo'lib, buyuk adib va taniqli alloma Tojikiston Qahramoni ustoz Sadriddin Ayniy boshlab bergan edi. Shu jihatdan domla Ayniyni Tojikistondagi navoiyshunoslikka ilk tamal toshini qo'ygan, uning asoschisi deyish har jihatdan o'rinlidir. Sadriddin Ayniyning 1926 yilda nashr qilingan "Namunahoi adabiyoti tojik" ("Tojik adabiyoti namunalari") nomli fundamental asarida boshqa turkigo'y shoirlar qatorida Navoiy hayoti va ijodiga

doir qimmatli ma'lumotlar berilganligi diqqatga sazavor. Ustod Ayniyning 1948 yilda nashr qilingan "Alisher Navoiy" monografiyasida esa birinchilardan bo'lib, Navoiyning ijodiga xolisona ilmiy baho berilganligi navoiyshunoslikdagi juda katta voqealardan biri bo'lgan.

50-60 - yillarda bu an'anani taniqli tojik olimlari akademik A.Mirzoyev, professorlar A.Maniyozov, R.Hodizoda, A.Afsahzodlar davom ettirib, ular o'zlarining kuzatishlarida tojikistondagi navoiyshunoslik taraqqiyotiga sezilarli darajada hissa qo'shganliklarini ham e'tirof etish lozim. Shu narsani alohida ta'kidlash lozimki, o'tgan asrimizning 60-70 yillargacha Tojikistonda navoiyshunoslik bilan asosan tojik olimlari shug'ullangan bo'lsa, 60- yillarning ikkinchi yarmidan boshlab Xo'jand ilmiy muhitida o'zbek navoiyshunoslari avlodining ilm maydaniga kirib kelishlari o'z davri ilmiy muhitidagi muhim voqealardan hisoblanadi. Bu an'ana professor Ergashali Shodiyev nomi bilan bevosita bog'liq. Ustozning 1965 yilda "Alisher Navoiyning fors-tojik adabiyotiga munosabati masalasiga doir" mavzusidagi nomzodlik ishining himoyasi bilan Tojik-istonda o'zbek navoiyshunosligiga ilk tamal toshi qo'yilganligini alohida ta'kidlashni istardik.

O'tgan asrning 60-yillarning oxiri va 70-yillarning boshlarida esa Xo'jandda o'zbek tilshunosligi bo'yicha ham tadqiqotchilar yetishib, ular Alisher Navoiy asrlarini tilshunoslik nuqtayi nazardan tadqiq etishga kirishadilar. Va nihoyat, 1969 yilda Homidjon Mamadov, 1973 yilda esa Ahmadjon Karimov Navoiy asarlarining til xususiyatlarini (Navoiyning ikki asari: "Mahbub ul-qulub" va "Farhod va Shirin" asarlari misolida) o'rganishga doir nomzodlik risolalarini O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi A.S.Pushkin nomidagi Til va adabiyot institutidagi ilmiy kengashda muvaffaqiyatli himoya qilishdi va filologiya fanlari nomzodi degan sharaflı nomga sazavor bo'lishadi. Ushbu kuzatishimizda xo'jandlik olimlar Homidjon Mamadov hamda Abdusalom Abduqodirovlarning Alisher Navoiy ijodi tadqiqiga doir amalga oshirgan ishlariga qisqacha e'tibor qaratishni maqsad qildik. Vaholanki, Xo'jand ilmiy muhitida navoiyshunoslikka doir shu kungacha qilingan ilmiy tadqiqotlarning har biri xususida alohida - alohida maqolalar uchun mavzu bo'la oladi.

Ustoz Homidjon Mamadovning ilmdagi muvaffaqiyati Alisher Navoiy asarlarining til xususiyatlarini o'rganishga qaratilgani bilan e'tiborli. Ta'kidlash

lozimki, sobiq sho‘rolar zamonida ham Navoiy hayoti va ijodiga doir amalga oshirilgan qator ishlarini e‘tirof etish darkor. Ammo ayrim tadqiqotlarda mutafakkir shoir shaxsiyati va ijodi sinfiylik hamda partiyaviylik mezonlari asosida talqin etilganligini ham unitmaslik lozim.

Hatto ayrim tadqiqotlarda Navoiy ijodini din va tasavvuf ta‘limotidan ajratib olib, shoir ijodidan zo‘r berib ateistik g‘oyalarni qidirishga yoki uning dostonlari matni bilan to‘liq tanishmasdan turib mutafakkir shoir dostonlarini fors- tojik adabiyotidan qilingan tarjima-lar sifatida ko‘rsatishga urinishlar bo‘lib turgan paytda Homidjon Mamadov akademik Alibek Rustamov rahbarligida “Mahbub ul-qulub” (“Ko‘ngillarning sevgani”) asarinig leksik - stilistik xususiyatlarini tadqiq etishga kirishadi. Bo‘lg‘usi olim o‘zining “Navoiy badiiy prozasining leksik va stilistik xususiyatlari” (1969) mavzusidagi nomzodlik risolasini muvaffaqiyatli himoya qiladi. Mazkur tadqiqot o‘z davridayoq navoiy-shunoslik taraqqiyotiga qo‘shilgan muhim ishlar qatorida mutaxassislar tomonidan e‘tirof etiladi.

H.Mamadov nomzodlik ishining muqaddimasida o‘sha yillarda “Mahbub ul-qulub”ni badiiy asar ekanligiga shubha bilan qaragan ayrim olimlar-ning qarashlariga keskin munosabat bildirib, o‘zining ilmiy asosga ega bo‘lgan muhim xulosalarini bildiradiki, bu o‘sha davr ilmiy hayotidagi ayniqsa, endi shakillanib kelayotgan yangi davr navoiyshunosligi uchun muhim yangilik edi. “Bizningcha... asar alohida syujet liniyasiga ega bo‘lmasa ham uning falsafiy, ma‘rifiy, didaktik ahamiyatiga ega bo‘lgan qarashlarini, san‘atkorona go‘zal til bilan badiiy ifoda etuvchi to‘laqonli badiiy asar sifatida qabul qilish mumkin”, -deya tadqiqotchi masalaga o‘z munosabatini bildirgan edi.

Shuningdek, olim yana fikrlarini davom ettirib, Navoiyning mazkur asarni Sa‘diyning “Gulston” hamda Jomiyning “Bahoriston” asarlariga mazmun jihatdan yaqin turishini, ko‘p jihatda salaflari an‘analarining davomi ekanligini birinchilar qatorida ta‘kidlashi uning o‘rganilayotgan masalaga qanchalar jiddiy munosabatda ekanligidan dalolat beradi.

Navoiyning bu nasriy pandnomasida ko‘plab masalalar qatorida ilm va san‘at ahliga ham maxsus e‘tibor qaratilib, ular orasida shoirlar, o‘qituvchilar, kotiblar va olimlar kabi bir qator ijtimoiy tabaqa vakillarining har biriga maxsus boblar ajratgan.

Shuningdek, Navoiy buyuk ustozlari Farididdin Attor, Jaloliddin Rumiy, Xusrav Dehlaviy, Sa'diy, Hofiz va Abdurahmon Jomiylar nomlarini ham birma - bir ehtirom bilan tilga olib o'tadiki, asardagi bu tasvirlarning har biri boshdan oxir badiiy san'atlar bilan ziynatlangan misralar bo'lib, asar badiiyatiga o'ziga xos estetik joziba baxsh etganligi ustoz H.Mamadovning kuzatishlarida nuktadonlik bilan ko'rsatib bergan ediki, bunday ilmiy xulosalar Navoiyning prozadagi badiiy mahorat sirlarini anglashda muhim ilmiy manbalardan biri sifatida bugungi kunga qadar ham o'z ilmiy qimmatini yo'qotgan emas, albatta.

H.Mamadov "Mahbub ul- qulub"da Navoiy hayoti va tajribasi jam bo'lgan barcha olijanob fazilatlarini mujassam bo'lgan nodir prozaik asar ekanligini ko'satib berish barobarida, unda badiiylarni yuzaga keltirgan bir qator tasviriy vositalar asar matni asosida ilmiy jihatdan asoslab berilganki, bu mazkur tadqiqotning muhim jihatlaridan yana biri deyishga imkon beradi.

Olim mavzuni yoritishda XI asrning taniqli tilshunos olimi Mahmud Qoshg'ariyning "Devoni lug'otit turk" asariga ham murojaat qilib, undagi muhim xulosalarga tayanib, "Mahbub ul qulub" ni tahlil qilishda ustoz tilshunos olimning yo'lidan borganki, bu usuli har jihatdan o'zini oqlay olgan. Ustoz H.Mamadovning navoiyshunoslikdagi muhim xizmatlaridan yana biri nomzodlik dissertatsiyasining ikkinchi bobida Navoiy mahorat bilan qo'llay olgan iltizom, tajnis, takror, tazod, tanosib, tarse', tavze, saj', radif, hojib, vazndosh so'zlar, tovushdosh so'zlar, zulqofiya va qo'shqofiya kabi badiiy tasviriy vositalar "Mahbub ul- qulub"ning matni asosida tahlil etilishi tadqiqotdagi asosiy nuqtalardan biri hisoblanadi. Matndagi badiiy san'atlarni aniqlab, ularni lingivistik asosda tahlil etishdan avval o'sha san'atlarga doir qisqacha nazariy ma'lumotlarning taqdim etilishi ham tadqiqotchining e'tiboridan chetda qolmaganligini ishdagi fazilatlaridan biridir. Shuningdek, Sharq mumtoz poetikasiga doir nodir manbalarga ham o'rni - o'rnida murojaat qilinganligi ishning ilmiy-nazariy salmog'ini ta'minlashga xizmat qilgan.

H. Mamadov har bir kuzatishlarining yakunida o'z qarashlarini aniq ilmiy xulosalar bilan asoslab berganligini quyidagi birgina misol yordamida kuzatish o'rinlidir: "Shuni unitmaslik kerakki, Alisher Navoiy tomonidan qo'llangan barcha til vositalari asar g'oyasini ochishga qaratilgan yordamchi vositalardir. Navoiy, avvalo

ma'noni asos qilib oladi, so'ng shu mazmunga mos forma (shakl) tanlaydi. Binobarin, u qo'llagan shakllar mazmunga bo'yso'nadi va unga go'zal tus berishga xizmat qiladi..." [3;53].

"Mahbub ul-qulub"ning uchinchi qismida "Saxovat va himmat" xususida fikr yuritilgan bo'lib, unda Navoiyning iltizom badiiy san'atidan qay darajada foydalana olganligini H.Mamadov bir nechta misollar asosida dalillaydi. O'quvchiga yanada tushunarli bo'lishini inobatga olib, nasriy mantning hozirgi o'zbek adabiy tilidagi tabdilini keltirishni ma'qul deb hisobladik: Mazmuni: Saxovat insoniyat bog'ining serhosil daraxti, balki u daraxtning foydali mevasidir. Saxovat odamiylik mulkining mavj urib turgan dengizi, balki u sermavj dengizning bebaho gavharidir. Saxovatsiz odam – yomg'irsiz bahor bulutiga va hidi yo'q mushki anbarga o'xshaydi... Himmatli kishilarning darajasi yuksakdir, ammo saxiylikning darajasi bir necha barobar yuksakdir. Bitta kulchani ikkiga bo'lib, yarmini och odamga berganni saxiy deb, o'zi yemay hammasini muhtoj odamga berganni axiy (oshna, birodar, do'st) deb bilgil) [4;107-108].

Keltirilgan misolda tashbeh (o'xshatish) badiiy sa'atini hayotiy misollar asosida zukkolik bilan qo'llanganiga olim alohida e'tibor qaratib, ularga yetarli darajada sharhu izohlar keltira olganki, bu fikrlar bundan yarim asr muqaddam badiiy asarni poetik nuqtayi nazardan baholash lozim ekanligiga qo'yilan qadamlar edi.

"Mahbub ul-qulub"ning "Ishq zikrida" bobida Navoiy chin insoniy muhabbat va sof sevgi haqida o'zining fikr va qarashlarini bayon etar ekan "pok"so'zi takroridan juda o'rinli foydalanadi,- deya muallif fikrlarini davom ettiradi: Ul pok ko'zni pok nazar bila pok yuzga solmoqdur va pok ko'ngul ul pok yuz oshubidin qo'zg'olmoq va bu pok mazhar vositasi bila oshiqi pokboz mahbubi haqiqiy pok jamolidin bahra olmoq. So'ng tadqiqotchi fikrlarini davom ettirib ishq ahli orsidagi pobozlar, pokravlar, pok nafsu guftoru pok alfozlar, yana so'zi poku, ko'zi poklar va nihoyat pok oshiqlar haqida birma bir to'xtalib Amir Xisrav Dehlaviy, Shayx Iroqiy, Abdurahmon Jomiylar nomini ham alohida ehtirom bilan tilga olingan tasvirlar ham ishda o'ziga xos nuqtadonlik bilan tahlil qilingan.

Navoiy chin insoniy muhabbat va sof sevgi haqida o'zining fikr va qarashlarini bayon etar ekan "pok"so'zi takroridan juda o'rinli foydalanadi: Unda pok ko'z ; pok

nazar; pok yuz ; pok ko‘ngil: pok mazhar; pokboz; va hak. Mutafakkir shoir pok so‘zga alohida ehtirom bilan qaraydi va poetik maqsadni amalga oshirishda takror (takrir) san’ati shoir Navoiyga qachalar qo‘l kelgan bo‘lsa, prozaik Navoiy uchun ham shu darajada poetik imkoniyatlar maydonini vujudga keltirgan.

Shu o‘rinda ustoz Navoiyning shunchaki jo‘n takrorga qarshi ekanligiga to‘xtalib uning “Bir deganni iki demak, xush emas, Chu so‘z takror topdi dilkash emas...”, degan badiiy estetik prinsipiga ham to‘xtalib, yuqoridagi keltirilgan so‘zlar takrori esa badiiy ijoddagi mutlaqo boshqa hodisa ekanligi lingivistik nuqtayi nazardan ko‘rsatib berilgan.

Bundan tashqari “pok” o‘zagi boshqa so‘zlar va grammatik shakl va formalar bilan ham birikib xilma-xil ma’nolarda qo‘llanganligini ustoz kuzatishlarida yanada aniqroq ko‘rinish kasb etganligini kuzatish naqadar maroqli: pok ko‘z – haqiqiy sevgi, beg‘araz, yaxshi niyat bilan qarovchi kishi; pok nazar – yaxshi niyat, oq ko‘ngillik bilan qarash; pok yuz – go‘zal, chiroyli, yuzi yoriq; pok ko‘ngil—oq ko‘ngil, gunohsiz, aybsiz; pok mazhar - sof maqsadga erishish; pokboz -sadoqatli oshiq; pok yuruvchi, halol, chinakam, haqiqiy; pok jamol - tiniq yuzli, chiroyli, go‘zal; pokrav – go‘zal, mohir, shafqatli; pok nafas – yaxshi niyat, chin so‘zli; pok alfoz – yaxshi so‘z, to‘g‘ri so‘z; so‘zi pok – chin so‘zli; ko‘zi pok – vafodor; pok oshiq – haqiqiy sevgi egasi, sadoqatli kabi. Bu kabi misollarni olimning ishlaridan ko‘plab uchratish mumkin.

Taniqli adabiyotshunos Ergash Ochilov “Ibrohim Haqqul – navoiyshunos” deb nomlangan maqolasi bilan olimning fenomenini haddi a‘lo darajada ko‘rsatib bera olgan edi. Uning quyidagi fikriga e’tibor qaratamiz: “...o‘zbekistonda hozirgi navoiyshunoslik ob-havosini belgilab kelayotgan olimlardan biri Ibrohim Haqqulov ekanligiga shubha yo‘q...” [5].

Darhaqiqat, shunday. O‘zbekiston telekanlida Navoiyni anglashga doir ko‘rsatuvlardan birida ustoz Ibrohim Haqqulovning quyidagi fikrlari hozirgacha xuddi nishonga tekkan o‘q singari taassurot qoldiradi: “Navoiy she’rlaridan uncha buncha yod olib, xohlagan joyda o‘qish yoki shoir g‘azallariga kuy bastalab, turli to‘y va tantanalarda kuylash degani yoki shoir ijodiga bog‘liq biror masalani u yoki bu yo‘sinda talqin qilib ”navoiyshunosman”, deb ayhanos solishdan iloji boricha tiylmoq kerak! Bu hali Hazrat Navoiyni anglash yoki navoiyshunosman degani

emas! Mutafakkir zotni anglash degani, birinchi galda avliyo maqomiga ega bo'lgan bobomizning pandu o'gitlarini, biz avlodla uchun yozib qoldirgan nasihatlarini dilga (haytovur tilga emas, albatta)) jo etib ularga amal qilishdan (ta'kid bizniki – B.F.) boshlanadi...!”.

Shu nuqtayi nazardan masalaga yondoshadigan bo'lsak, ustoz Homidjon Mamadov shaxsiyatida kamtarlik va olijanoblik, halimlik va insoniylik kabi fazilatlarning mujassam ekanligi bilan birga kibr hamda hasad, takabburlik va munofiqlik, baxillik kabi ko'plab illatlardan mutloqo begonalikning zamirida Hazrat Navoiydan, xususan, uning “Mahbub ul-qulub” pandnomasidan aziz ustozimining ruhoniyyatiga ko'chgan chin ma'nodagi insoniy komillikka faqat havas qilish mumkin. Yana bunga qo'shimcha sifatida mutafakkir shoirning ushbu misralarni eslash o'rinlidir:

*Olim agar qat'iy amal aylasa,
Ilmig'a shoista amal aylasa,
Oni sharaf gavharining koni bil,
Gavharu kon, har ne desang, oni bil... [6;129].*

Mazmuni: Olim agar o'z oldiga qat'y maqsad qo'yib, ilmiga munosib ish ko'rsatsa, uni ulug'lik gavharining koni deb bil va har qancha ulug'lasang ozdir.

Bugungi kunga kelib yangilanayotgan yangi O'zbekistoda Navoiy merosini o'rganish, uni ommaga yetkaish borasida hamda bu ma'naviy xazinani dunyo miqyosiga olib chiqishda juda katta ishlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa bu harakatning davlat siyosati darajasiga ko'tarilgani quvonarlidir. Ulug' maqsadlar yo'lida qilinayotgan barcha amaliy ishlar o'zlikni anglash yo'liga qo'yilgan asosiy qadamlardan biridir. Bunday yuksak marrani egallashda bugungi kunda muborak yuz yosh bilan yuzlashib turgan zukko olim, aziz ustozimiz Homidjon Mamadovning Navoiy hazratlari bilan tillashib, yaratgan bebaho ishlari Xo'jand ilmiy muhitida navoiyshunoslikka qo'shilgan ustozning o'zlari monand kamtarona ishlari bugungi kunda ham barkamol avlod kamoloti uchun beminnat xizmat qilishiga qodir bo'lgan ishlar sirasidan ekanligiga ishonchimiz komil.

Shuningdek, Xo'jand shahrida o'zbek adabiyotshunosligi maktabida kamolga yetgan olimlardan biri taniqli navoiyshunos, tasavvufshunos, o'zbek va tojik adabiy

aloqalari rivojiga munosib hissa qo'shgan filologiya fanlari doktori, professor Abdusalom Abduqodirovni yetuk adabiyotshunos sifatida Tojikistoda, shu bilan birga qo'shni davlatlarda ham yaxshi bilishadi.

Istiqlol sharofati bilan tarixga hamda adabiy merosimizga ham sog'lom nazar bilan qarash kayfiyati vujudga kelgan bir davrda Abdusalom Abduqodirov hali navoiyshunoslik ilmida to'la o'rganilmagan Navoiy va tasavvuf deb nomlangan murakkab mavzu tadqiqiga kirishadi. Mustaqil-likning dastlabki yillarida tasavvuf haqida yozish an'anaga aylangan bir davr edi. Ammo istiqlool mafkurasi esa tasavvufga doir yangicha mazmundagi mukammal tadqiqotlarni kutmoqda edi. O'sha yillarda Abdusalom Abduqodirovning "Navoiy va tasavvuf" [8;36-39], "Navoiy va naqshbandiylik" [8;23-26] deb nomlangan yangicha yo'nalishdagi maqolalari "Adabiy meros" ilmiy jurnalda ketma-ket e'lon qilinidi va taniqli olimlarning nazariga tushgan edi.

So'ng tadqiqotchining nashr qilingan "Navoiy va tasavvuf" (Xo'jand: "Nuri ma'rifat", 1994), "Navoiy va naqshbandiylik" (Xo'jand: "Nuri ma'rifat", 1994) risolalari hamda "Tasavvuf istilohlarining qisqacha izohli lug'ati" ("Lug'ati muxtasari tafsirii istilohoti tasavvuf". Xo'jand: Rahim Qalil, 1997, 2002) nomli birinchi va ikkinchi lug'at kitoblari o'sha davr ilmiy hayotida katta yangilik sifatida e'tirof etilgan edi.

A.Abduqodirovning ilmiy kuzatishlari tasavvuf ta'limoti va o'zbek-tojik adabiy aloqalari yo'nalishi doirasida bo'lib, Navoiy va mumtoz tojik shoirlari ijodi bilan bevosita bog'liq bo'lib, asosan, an'ana va yangilik va mahorat masalalariga e'tibor qaratilganligi bilan ilmiy qimmat kasb etadi. Olimning "Tasavvuf va Alisher Navoiy ijodiyoti (Vahdat ul-vujud problemi bo'yicha)" mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasida (Toshkent, 1998) Navoiy ijodida tasavvufning o'rni masalasi atroflicha tadqiq etilgan bo'lib, unda Alloh, olam va odamning yagonaligi ifodalangan vahdat ul-vujud (borliqning yaxlitligi) ta'limoti ishq, faqru fano va komil inson masalalari bilan bog'lab tadqiq etilgan yangicha ruhdagi tadqiqotlar sirasiga kiradi.

Professor Abdusalom Abduqodirov ilmiy kuzatishlarining asosiy qismi Alisher Navoiy hayoti va ijodiy faoliyati bilan bevosita bog'liq. Uning "Amir Alisher Navoiy" (-Xo'jand: "Nuri ma'rifat", 2003; to'ldirilgan ikkinchi nashr -2013;), "Tasavvuf va

Alisher Navoiy ijodiyoti” (-Xo‘jand: Rahim Qalil, 2005), “Amir Alisher Navoiy va tojik mumtoz shoirlari” (Xo‘jand, 2007), “Mavlono Abdurahmon Jomiy va Amir Alisher Navoiy” (Xo‘jand: “Nuri ma’rifat”, 2014), “Tasavvuf , navoiyshunoslik va adabiy ta’lim masalalari” (Xo‘jand: “Nuri ma’rifat” 2019, 296 s.) kabi monografiyalarini sanab o‘tish mumkin. Olimning kuzatishlarida fors-tojik mumtoz shoirlaridan: Nizomiy Ganjaviy, Jaloliddin Rumiy, Amir Xusrav Dehlaviy, Hofiz Sheroziy va Abdurahmon Jomiy an’analari Navoiy asarlari bilan qiyosiy-tipologik nuqtayi nazardan birinchi marta ilmiy tahlil qilingan. Ayniqsa, Mavlono Abdurahmon Jomiy va Amir Alisher Navoiyning hayoti va ijodi va ularning o‘zaro adabiy hamkorliklari alohida rejada yoritilgan o‘zbek va tojik adabiy aloqalari silsilasidagi dolzarb tadqiqotlardan hisoblanadi.

Ustoz A.Abdugodirovning so‘nggi monografiyasida esa mumtoz adabiyotimizdagi tasavvuf ta’limoti uning Amir Alisher Navoiy ijodidagi o‘ziga xos badiiy ifodasi, ayniqsa, mutafakkir shoirning yetuk naqshbandiy ekanligi hamda navoiyshunoslikdagi bugungi kundagi muhim va dolzarb vazifalar bilan birga adabiy ta’lim jarayonida ularni o‘rganish bilan bog‘liq muhim masalalar yoritilganligi bilan alohida ilmiy qimmat kasb etadi. Professor A.Abdugodirovning ilmiy kuzatishlari Alisher Navoiy asarlaridagi tasavvufiy masalalar tojik mumtoz adabiyoti vakillarining asarlari bilan qiyosiy jihatdan tadqiq etilganligi bilan tasavvuf hamda adabiy aloqalarga doir mavjud ishlardan ajralib turadi.

A.Abdugodirov Alisher Navoiy ijodiga doir xorijiy mamlakatlarida amalga oshirilayotgan ishlar bo‘yicha ham o‘z munosabatini bildira olganligi olimning yutuqlaridan biri deyish mumkin. Jumladan, so‘nggi yillarda taniqli eronlik adabiyotshunos Zebehullo Safoning asarlari Tojikiston-ning Dushanbe shahrida nashr qilindi. Uning “Ta’rixii adabiyoti Eron” (“Eron adabiyoti tarixi”) kitobida Navoiy “Xamsa”si va undagi dostonlarni Nizomiy “Xamsa”sidagi dostonlarga taqlid sifatida yaratilgan degan fikrlarni ham bayon qiladi [9;171].

A.Abdugodirov Z.Safoning bunday xulosalari noto‘g‘ri hamda asossiz ekanligini ilmiy jihatdan isbotlab, bu ikki ulug‘ shoirlar asarlarini badiiy matnlari asosida birma-bir qiyosiy yo‘sinda kuzatib, quyidagi ilmiy asosga ega bo‘lgan xulosalarni bildirgan edi: “Albatta, bu fikrlar (Ya’ni Z.Safoning fikrlari – B.F.) ilmiy asosga ega emas.

Chunki, birinchidan, Z.Safo Nizomiy va Navoiy “Xamsa”sidagi dostonlar haqida yetarlicha ma’lumotga ega emasligi seziladi. Buni shundan bilish mumkinki, u hatto Navoiy dostonlarining nomlarini to’g’ri keltirmaydi. Voqean, “Hayrat ul-abror”ni u “Hayot ul –abror”, “Layli va Majnun”ni “Majnun va Layli” tarzda yoadi... [9;13]. Shuningdek, Z.Safo Abdurahmon Jomiy, Davlatshoh Samarqandiy va Xondamir va boshqalarning Navoiyning “Xamsa”si haqida o’z davridayoq bildirilgan fikrlaridan xabarsiz ekanligi ta’kidlanib, har ikki shoirning asarlarini badiiy matnlar asosida qiyoslanib, Navoiyni original shoir ekanligini aniq dalillar asosida isbotlab berilganki, bunday ishonchli, ilmiy asosga ega xulosalar Alisher Navoiy merosini jahon miqyosida mukammal holda o’rganishga va uni yanada teranroq anglashga yaqindan yordam berishi, shubhasiz.

Xullas, istiqloldan so’ng o’zining ko’p asrlik tarixiga ega bo’lgan o’zbek va tojik adabiy aloqalar ham yangi rivojlanish bosqichi sari dadil qadamlar qo’yildi. Bu qadimul ayyomdan “quda-qudag’ay” (G’afur G’ulom) bo’lib kelayotgan o’zbek va tojik xalqlarining adabiy aloqalari nurli istiqbolidan shahodat beradi. Professor Abdusalom Abduqodirovning bu borada amalga oshirgan ilmiy kuzatishlari, tarjima hamda tabdillari, tasavvuf va badiiy ijodga doir nazariy qarashlari hali ko’p yillar davomida o’z ilmiy qimmatini hamda tarbiyaviy ahamiyatini saqlab qolishiga ishonchimiz komil.

Mustaqillik yillarida Xo’jand ilmi muhitida Alisher Navoiy merosini yangicha nuqtayi nazardan tadqiq etishga doir amalga oshirilgan ishlar qatoridan Mavlonberdi Suyunovning Hofiz Sheroziy va Alisher Navoiy, Olimjon Abdulloyevning Amir Xusrav Dehlaviy va Amir Alisher Navoiy, Feruza Qayumovaning Farididdin Attor va Alisher Navoiy mavzulari bo’yicha amalga oshirgan tadqiqotlarini ko’rsatish maqsadga muvofiqdir. Ularning har bir haqida to’xtalib, ilmiy xulosalari bilan tanishtirish navbatdagi vazifalardan hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Jomiy A. Bahoriston. (fors tilidan Sh. Shomammedov tarjimasi). –Toshent: Yozuvchi, 1997. 88-89 b.
2. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. Hozirgi yzbek tiliga tabdil (Izoh va sharhlar bilan nashrga tayyorlovchilar: A.Tilavov, I.Saydulloyev). –Toshkent: Sano-standart, 2018. 3-

4 betlar.

3. Mamadov H. "Mahbub ul qulub"dagi ba'zi badiiy san'atlar // O'zbek tili va adabiyoti, 1983, 1-son, 53-bet.

4. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. Hozirgi yzbek tiliga tabdil (Izoh va sharhlar bilan nashrga tayyorlovchilar: A.Tilavov, I.Saydulloyev). –Toshkent: Sano-standart, 2018. 107-108-betlar.

5. Ochilov E. Ibrohim Haqqulov – navoiyshunos // Yzbek tili va adabiyoti, 2019. 1-son.

6. Navoiy A. Hikmatlar. (Nashrga tayyorlovchilar: Solih Mutallibov, Ergash Ochilov). – Toshkent: Sharq, 2010. 129-bet.

7. Abduqodirov A. Navoiy va tasavvuf // Adabiy meros. – Toshkent, 1991. № 3. 36-39 b.

8. Abduqodirov A. Navoiy va naqshbandiylik // Adabiy meros. –Toshkent, 1991. № 4,23-26 b.

9. Safo Z. Ta'rixi adabiyoti Eron. Jild 3. – Dushanbe: Sino, 2011, –S. 171.

10. Fatilloev, M., & Sh, S. (2020). Linguopoetic Analysis Of The Arabic Lexical Unit "Malak" In The Epic " Hayrat Ul-Abrar" By Alisher Navai. THE AMERICAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE AND EDUCATION INNOVATIONS Учредители: The USA Journals, 2(9), 493-498.